

Тепер не воюють люди проти людей. Тепер йде сталь проти сталі. Це вік не людяности, а сталевости.

Мій милий друг! Я не люблю повторювати ті самі речення і справи”.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Борев Ю.* Интеллектуальная драма // Эстетика. Теория литературы: Энциклопедический словарь терминов. – М., 2003. – С. 158–163.
2. *Драма* // Літературознавча енциклопедія: У 2 т. / Авт.-уклад. Ю. Ковалів. – К., 2007. – Т. 1. – С. 297–300.
3. *Костюк Г.* Образотворець “времени лютого” // *Українське слово*: Хрестоматія української літератури та літературної критики ХХ ст.: У 4 кн. – Кн. 2 / Упоряд. В. Яременко, Є. Федоренко; наук. ред. А. Погрібний. – К., 1994. – С. 499–514.
4. *Самчук У.* Дещо про театр // *Документ доби*: публіцистика Уласа Самчука 1941–1943 років / Упоряд. А. Жив'юк. – Рівне, 2008. – С. 320–322.
5. *Самчук У.* Драма чи не драма? // *Документ доби*: публіцистика Уласа Самчука 1941–1943 років / Упоряд. А. Жив'юк. – Рівне, 2008. – С. 327–329.
6. *Самчук У.* Жертва пані Маї: Драма, 3 дії [Автограф] // Відділі рукописних фондів і текстології Інституту літератури імені Т.Г. Шевченка НАН України (ВРФТ ІА). – Ф.195. – Од. зб. 5. – 36 арк.
7. *Самчук У.* Наталка Полтавка // *Документ доби*: публіцистика Уласа Самчука 1941–1943 років / Упоряд. А. Жив'юк. – Рівне, 2008. – С. 347–349.

Отримано 15.12.2009 р.

м. Рівне

Володимир Поліщук

УДК 821.161.2.09

ПРОЗА ВІТАЛІЯ ЧИГИРИНА

У статті аналізується творчість одного з талановитих прозаїків 30-х років ХХ століття Віталія Чигирин (1908-1937), подано деякі його біографічні відомості. Простежується еволюційний поступ прозаїка, очевидне зростання художності його творів, розширення тематики. Ширша увага приділена кращому твору В. Чигирин – роману “Квітень”.

Ключові слова: проза, творчість і влада, репресії, еволюція творчості, “виробнича” тематика, психологізм, роман, повість, жанр.

Volodymyr Polischuk. Vitaliy Chyhyryn's prose

This article deals with the works of a talented prosaist of the 1930s Vitaliy Chyhyryn (1908-1937), and also provides some biographic information about the writer. The author retraces his artistic development, stating an evident growth of the writer's skillfulness coupled with thematic expansion. Broader attention is paid to V. Chyhyryn's best work, the novel “The April”.

Key words: prose works, artisty and authorities, repressions, artistic development, “industrial” theme, psychologism, novel, story, genre.

Віталієві Чигирину, обдарованому прозаїкові, доля відвела всього 29 років життя. 15 липня 1937 року, у самісіньку маківку літа, звинувачений у стандартних для того часу й цілком абсурдних “злочинах” (мовляв, належав до “української націоналістично-фашистської, терористичної організації, яка замишляла вчинити розправу над тодішніми вождями республіки” [див.: 7, 456]), молодий письменник, чий талант тільки-но почав розвиватися, був розстріляний у київській в'язниці, а його ім'я надовго викреслене з літпроцесу. 1963 року, на хвилі “хрущовської відлиги”, було перевидано роман В. Чигирин “Квітень” (упорядник і автор передмови Іван Зуб) [див.: 5]), після чого знову мовчання на понад сорок літ.

Віталій Єлисейович Чигирин (саме таке його прізвище, а Чигирин – то вже змінена “звучніша” форма) народився 4 травня 1908 року в селі Боровиця,

що на Чигиринщині, у багатодітній родині сільського вчителя. Крім Віталія, у сім'ї було ще троє хлопців і п'ять дівчат. У деяких джерелах щодо народження письменника подаються інші відомості: 11 травня 1908 року й село Липове Новогеоргіївського повіту [див.: 7, 455; 10, 168]]. У цьому різночитанні триматимемося першого варіанта, котрий називається частіше. Додатковим аргументом на користь такого вибору може слугувати той факт, що й нині в Боровиці мешкає чимало Чигириків, а також те, що сам письменник у багатьох творах центром зображуваних подій обирав Боровицю (чи дещо змінений, але впізнаваний варіант – Добровицю, як у романі “Квітень”) та інші топоніми Чигиринщини. До речі, це одна з ознак прози Чигирина – закоріненість у рідні краї. Переважно звідси не тільки топоніми, а й прізвища героїв, пейзажі, мовна стихія.

Освітні ази хлопець здобув у Боровиці, а потім довелося скуштувати наймитського хліба. Знову зауважимо: тема гіркого наймитування зринає в низці творів Чигирина у формі спогадів героїв, зокрема як додаткова акцентація на соціальних мотивах (повість “Не вмирайте, діду!”, роман “Квітень” та ін.). 1922 року Віталій працював у Золотоніській друкарні, звідки подався до Лубен на курси робкорів. Перед юнаком стелилася журналістська стежка, якою він не без успіху простував аж до трагічного фіналу. У вислужному реєстрі Чигирина – заводська багатотиражка “Держжинець” (Кам'янське – Дніпродзержинськ), дніпропетровський літературний журнал “Зоря” й головне письменницьке видання – “Літературна газета”, у редакції якої він працював з 1935 року, спочатку в Харкові, а потім у Києві. На шпальтах цих видань побачило світ чимало його оповідань і нарисів, окремі з яких іще слід відшукати. У першій половині 30-х, на яку, власне, і припадає фактично вся Чигиринова творчість, його ім'я зустрічаємо також на сторінках “Молодняка”, “Червоного шляху”, а в “Авангарді”, “Гарті”, “Критиці” натрапляємо на різноманітні оцінювальні судження щодо його літературних речей.

Існує версія, нібито перші проби літературного пера В.Чигирина припадають на “золотоніську” пору [див.: 10, 171]], хоч це вельми сумнівно, передовсім зважаючи на вік підлітка. Літературний дебют молодого автора припадає все ж на період його праці в редакції “Держжінця”. На сторінках заводської газети В. Чигирин опублікував перші свої твори – вірш “Держжінцеві” – робкорівський привіт” (1928) і оповідання “Катя – фрезерувальниця”. Поетичний почин юнакові, очевидно, не вдався, бо пізніше до віршописання він не повертався, а от проза привернула увагу знаного у 20-х роках письменника Валер'яна Поліщука, котрий заохотив молодого автора до подальшої творчої праці. Звідси, очевидно, треба відстежувати ідейно-естетичний поступ Віталія Чигирина, його спроби зорієнтуватися в розмаїтті літературних рухів помезив'я 20 – 30-х років в атмосфері жорсткого одержавлення царини письменства.

1928 року журнал “Авангард” подає вельми цікаву інформацію про роботу “літературного гуртка “Бесемер” із Кам'янського сталепрокатного заводу ім. Держжінського”, члени якого в листі до редакції “Авангарду” звітують про свою творчу працю й зізнаються у прихильності саме до літературних позицій авангардівців: “Гуртуємося ми навколо друкованої заводської газети “Держжинець”, де періодично випускаємо літературний куток. Особистою прозою Валер'яна Поліщука ми зацікавились, прочитавши поему “Європа на Вулкані” й вірші в “Червоному Шляху”, які нам надто сподобались” [1, 181]. Редакція зі свого боку поціновує літературні спроби “письменників-бесемерівців”, зазначаючи, що “літературний куток робить на нас теж якнайкраще вражіння саме тим, що в ньому відбивається боротьба старих і нових художніх форм, але в тематиці цілком індустріальній та робітничій. Одні заголовки “Бесемер”, “Катя-фрезеровщиця”, “В заводі” – говорять самі за себе.

Визначається В. Чигирин умінням подати цікавий сюжет і намалювати постаті” [1, 181]. Зауважимо, що В. Чигирин очолював літгурток “Бесемер”. Саме він надсилає до редакції “Авангарду” другого листа, в якому чіткіше означає свою прихильність до авангардівського “конструктивного динамізму”. “19 квітня ц. р. – пише Чигирин, – на чергових зборах літературного гуртка “Бесемер” мною було зроблено доповідь про мету та завдання, що їх переслідує літературна організація “Авангарду”... Після жвавих дебатів по доповіді збори переважно більшістю голосів – 10 проти 1 насосюреного (! – В. П.) селянина, котрий щойно прийшов на виробництво з села (а отже, мабуть, не встиг опанувати модерними літературними віяннями. – В. П.) – ствердили, що лише конструктивний динамізм зможе відбити в літературі й мистецтві індустріально-машинову добу, що в неї вступає наша країна і все людство” [1, 181]. Далі містилися конкретні пропозиції “на виконання”.

У цьому ж листі В. Чигирин означає і власний погляд на проблему: “Від себе додаю, що “Бюлетень Авангарду” справив на гуртківців велике вражіння, і хоч багато з них ще не повно уявили собі суть “Авангарду”, але заявляють, що з “Бюлетеня” в літературу подув свіжий, індустріальний вітер, який вивіває з неї “хрущів, що над вишнями гудуть” і пережовану Грінченківщину” [1, 181].

Остання фраза водночас радикально-епатажна і традиційна для літературних “революціонерів-новаторів” 20-х років. Важко сказати, наскільки глибоко й усвідомлено переймався В. Чигирин естетичними ідеями українського конструктивізму, але, судячи з доробку молодого письменника, у його творах ознак (у теорії, до речі, не надто виразних) того літературного руху практично немає, хіба що “індустріально-машинний” дух присутній у його “виробничих” оповіданнях і повістях, вельми слабких художньо. Це по-перше. А по-друге, як засвідчують непоодинокі хроніки в періодиці 1930-1931 років, за якийсь рік після зізнань у симпатіях до “Авангарду” В. Чигирин фігурує в іпостасі одного з очільників ВУСППу у Дніпропетровську: “Цими днями, – пишеться в одному з чисел “Гарту”, – в Дніпропетровському утворено організацію ВУСПП... Секретаріат Дніпропетровської організації: М. Біднов (“Зоря”), В. Чигирин, Роздольський...” [див.: 2]. За якихось півроку в очевидно “програмних” тезах ВУСППу, де йдеться про “етап боротьби з дрібнобуржуазною літературою на Україні” (називаються “рештки” ВАПЛІТЕ, “Літературний ярмарок”, “Нова генерація”), ставиться “питання рубя про реконструкцію художньої літератури”, про її “більшовизацію”, про призов ударників у літературу і под., зазначається, що “член секретаріату Дніпропетровської філії ВУСППу т. Чигирин виступив з доповіддю про призов ударників до літератури та чергові завдання літгуртків” [див.: 3].

На основі таких організаційно-творчих метаморфоз, а вони мали й певне своє продовження, на основі узагальненої оцінки творчої спадщини В. Чигирина можна резюмувати, що письменник мав доволі розпливчасті “теоретико-літературні” уявлення. У нього був очевидний літературний талант, і там, де, фігурально кажучи, талант вів “соло”, з’являлися мистецьки вартісні речі. Тоді ж, коли над талантом горував накинутий шаблон чи стереотип, “виготовлялася літературна продукція”. У Чигирина неважко провести межу між тими й тими творами. Таку ситуацію загалом легко пояснити передовсім тим, на яку пору припав не лише літературний дебют, а і, як виявилось, увесь творчий доробок письменника. Кінець 20-х – перша половина 30-х років – це час жорсткого й жорсткого впокорення літературних сил тоталітарним режимом, ліквідації різноспрямованих (у сенсі мистецьких шукань) літературних об’єднань і їх вибірково-силове “гуртування” в єдину спілку, повністю підконтрольну державі; це уніфікація творчої системи й заперечення самодостатньої місії літератури як духовного феномену; це суворя регламентація у сфері стилю, жанру, форми,

навіть образної системи творів. Свого часу Іван Дзюба в концептуально важливій статті “П’ятдесят років по тому (Українська література 30-х років – очима 80-х)” здійснив глибокий аналіз літпроцесу тих років і визначив його провідні тенденції, реалізовані в широкій масі текстів. “Досить порівняти, – пише І.Дзюба, – літературні журнали 30-х років, вимучені й висушені, з журналами 20-х років, різноманітними, багатими, дотепно витвореними, щоб побачити разючий упадок художньої й теоретичної думки... Звузилася тематика і проблематика української літератури, збідніла поетика: з осудом “формалізму” припинилися стильові шукання <...>, авангардизм був зашельмований, а зі складної амальгами натуралізму й революційної романтики лишилися переважно зовнішня описовість і патетична фраза. На перший план виходить соціально замовлене (а власне, державою декретоване) оспівування героїки колективізації, героїки індустріалізації й героїки культурної революції, яка включала в себе конструювання “нової людини” і “нової моралі”. І боротьба, боротьба, боротьба: з націоналізмом, куркульством, троцькістами, бухарінцями, шкідниками, шпигунами, з релігійним дурманом, з недоносництвом (“втратою пильності”) і т. д. і т. п. Літературу прагнуть перетворити у величезне пропагандистське відомство, державний трест із виробництва “охудожнених” ідеологічних стереотипів” [4, 215].

До постаті і творчості В. Чигиринина можна з повним правом застосувати це смислове лекало. Талановитий юнак щиро повірив у “правду нового життя” й так само щиро прагнув її утверджувати власними творами. Чигирин прийняв накинута “правила літературної гри”, хоч, зауважимо, почасти його талант виламувався-таки “поза правила”. Тоді з’являлися твори з живою художньою тканиною, твори, які, власне, і засвідчували мистецьке обдаровання прозаїка. Зазначимо, що в усіх творах Чигиринина вульгаризаційні рудименти епохи присутні, він апріорі визнавав “нове життя” чи мріяв про нього (у більшовицькому варіанті) за еталон, до якого прагнуть чи мають прагнути його герої. Природно, що такі рудименти цілком зримо й відчутно руйнували художню суть літературного тексту, і тут уже важила міра присутності вульгаризації у творі, яка визначала його мистецьку життєвість чи вихолощеність. Той же І. Дзюба писав, що “нам, очевидно, треба заново вчитися читати літературу 30-х років. По-перше, в її загальному пафосі й тенденційності вирізняти авторське світоглядне – від неминучого ритуального, що залізно диктувалося літературним режимом. По-друге, бачити й цінувати навіть незначні відхилення від офіційної догми, які давались тоді нелегко, які навіть помічати тоді було небезпечно або ж це було справою донощиків. По-третє, і в ортодоксально трактованих картинах бачити той об’єктивний зміст, який часом виходить за рамки нав’язаної інтепретації” [4, 237].

Попри, очевидно, позірні симпатії до авангардців, В. Чигирин розпочав свій літературний шлях із “виробничої” тематики, інтерпретованої в річищі поетики і стилістики ВУСППу. До цього смислового контексту з різною мірою відповідності можна зарахувати твори, писані в 1930 – 1933-му й почасти в 1934 роках: оповідання “Контрасти”, “Оповідання від першої особи”, повісті “Під кавперами”, “Записки хлопчика”, збірки оповідань “Фрагменти доби” (1932), “Під кавперами” (1934), деякі уривки з повістей (“Кашкет”, “Пропозиція”), опубліковані на сторінках журналу “Зоря”. Більшість цих творів за художністю зовсім слабкі, вони стали наслідком літературного учнівства молодого письменника і, можливо, внутрішнього переосмислення ним суті літератури як мистецького феномену. Переосмислення хоча б часткового. Варто звернути увагу вже на самі назви творів чи збірок, якими автор посилає “сигнали” щодо жанрових і проблемно-тематичних їх сутностей. Скажімо, очевидну жанроозначувальну семантику має назва повісті “Записки

хлопчика”, де слово “записки”, за задумом автора, мабуть, мало “звільняти” його від необхідності дбати про поглиблену художність тексту і його мистецьку цілісність. Схоже можна сказати і про назву збірки “Фрагменти доби”, де перше слово назви могло свідчити радше про нарисовість текстів, а не про їхню художність. До речі, в одній із тогочасних рецензій на цю збірку пообіч відверто вульгаризаційних закидів рецензент висловив і низку слухних критичних зауважень, зокрема й таке, що в книжці “це зовсім не оповідання, а скоріше їх можна було б назвати нарисами” [8, 117]. А назву збірки “Під кавперами” сам автор супроводив промовистим підзаголовком “Виробничі примітиви”.

Що ж до проблематики названих творів і збірок, то вона цілком укладається в те прокрустове ложе шаблону, яке означив у зацитованій вище статті І. Дзюба. У центрі всього – виробництво, а люди-функції підпорядковують йому, виробництву, усі свої помисли й діяння. Відповідно й герої-персонажі творів характеризуються й видимо групуються автором з огляду на їхнє ставлення до його величності виробничого процесу, до плану й соцмагання. З одного боку – ударники-комсомольці чи “свідомі” робітники зі старим більшовицьким гартом, рідше – колишні наймити або червоноармійці. Із другого – “несвідома” маса: симулянти, саботажники чи відверті шкідники з відповідною “куркульською” або “петлюрівською” генеалогією, “специ”-інженери, які зазвичай сумніваються чи й відверто не вірять у трудовий ентузіазм будівничих “нового життя”, а тому й опиняються переважно в тому ж ворожому таборі. Такими постають, скажімо, “саботажник”-інженер Панфілов з оповідання “Пропозиція” (уринок із повісті “Айстри”) [див.: 16, 8] і близький до нього за духом інженер Ісаєв – “обережна людина” з повісті “Записки хлопчика” [див.: 12, 51]. Цим персонажам ставиться відповідний діагноз (“риб’яча кров тече в твоїх жилах” [12, 52]), їм радять “ліквідувати м’яккотілість” тощо. Розв’язка конфліктів у названих творах цілком передбачувана й запрограмована: саботажників і шкідників викривають, ворогів заарештовують чи знищують, “прорив” на виробництві ударними темпами ліквідується під загальною ентузіазм і майже обов’язкові овації, суспільна свідомість стрімко зростає...

У ранніх творах В. Чигирина “виробничої” тематики можна завважити й інші вади, які засвідчують їх мистецьку слабкість: явно “озовнішнений” примітивний конфлікт ідеологічного плану, дуже поверхове й одноплосинне окреслення характерів, які до того ж здобуваються на контрастне зображення, при цьому “антигероям” дістаються відповідні темні, непривабливі тони в портретуванні, мовленні, почуттях. Згадуваний інженер Панфілов (“Пропозиція”) – “червоний, надутий... лице у нього густо всіяне буряковими прищами” [16, 8]; саботажник Мирон Зайченко (“Кашкет”) – “чорний, мов жук, червонопикий” і под. Натомість керівники-більшовики й робітники-ударники виписані винятково позитивними і привабливими (ударник Олесь Данильченко в “Кашкеті”, комсомолец Артем і “голова виробничої наради” Свирид Романович у “Пропозиції”, начальник цеху, старий більшовик Павло Миронович у “Записках хлопчика” та ін.). Видимо знижує художню вартісність творів і перманентне акцентування соціально-класових аспектів. Натомість позитивним у ранніх творах В. Чигирина видається шукання молодого автора в царині сюжетобудови, скажімо, спроби впровадити в сюжет певну інтригу, елементи пригодництва, опанувати можливості хронотопу (зокрема перемежування часових площин у “Записках хлопчика” тощо), членування тексту на розділи чи епізоди й добір до них заголовків. Це останнє вдалося письменникові не одразу. Навіть у пізнішій повісті “Не вмирайте, діду!” поділ тексту на розділи не надто обґрунтований, хіба що в романі “Квітень” цей прийом організації твору прозаїкові вдався краще.

У той же час, на початку 30-х, із-під пера Віталія Чигирина з’являються й інші твори, які заслуговують на окремий розгляд, оскільки так чи так різняться від

названих “виробничих” оповідань і повістей. Мовиться про оповідання “Айзик” і “Контрасти” (1930 р.), а також про п'єсу “Сонце” (1933, опублікована 1934 року) [див.: 17].

Останній із названих творів цікавий уже тим, що ним В. Чигирин дебютував як драматург. Є відомості, що п'єса була “прийнята до постанови в театрах юного глядача” [5, 5], однак її театральна доля невідома. Швидше за все вона помітного успіху не мала, якщо ж і мала певний, то хіба в короткім часі після з'яви, бо, по-перше, після страти письменника всі його твори були табуйовані, а по-друге, художня вартісність п'єси була невисокою. Власне, і це був своєрідний “учнівський” твір, проба пера в іншій літературній царині. Основна ж вада п'єси “Сонце” – її наскрізна заідеологізованість. Тут і таврування “погромницької петлюрівщини” (диверсант Одноніздрий, він же петлюрівський отаман Варяниця), і комінтернівська солідарність із німецькими пролетарями (через образ німецького хлопчика Йогана Вайса), й апологія піонерського руху на противагу скаутському, і викриття “гнилої суті” обивательщини... Відтворені у п'єсі події відбуваються в дитячому санаторії на кримському морському узбережжі. Своєрідну приховану боротьбу за думки й душі дітей ведуть свідомі піонери на чолі з директором санаторію, “старим комуністом Олданом” (Олесем Даниловичем) – з одного боку, і таємничим чоловіком з однією ніздрею (Одноніздрим) – із другого. “Зовнішній” же, подієвий антураж п'єси – яскраве, енергійне, політично активне життя піонерів у таборі. Безсумнівна цікавинка такого життя – майже всезагальне захоплення “ковбойськими” творами Фенімора Купера, намагання перейняти елементи життя куперівських героїв. Звісно, перемога на боці старого більшовика і свідомих піонерів: Одноніздрий викритий і заарештований, обивателі поганьблені, скаути затавровані, а романтичні підлітки відкидають куперівський антураж і стають до лав свідомих піонерів.

Звичайно, надмірна ідеологізованість і запрограмованість апіорі прирекли п'єсу на низькопробність, зробили її одною з численних агіток. Однак і в ній варто відшукати певні творчі знахідки В. Чигирина. Скажімо, непогане вміння будувати діалог, досягати гумористичного ефекту, “закручувати” інтригу, зрештою, розуміти дитячу психологію і вміти художньо адекватно її відтворити. До слова, твори про дітей (очевидно ж, і для дітей) – іще одна тематична грань, яка починала розвиватись у творчості В. Чигирина. У цьому контексті назвемо ще оповідання “Айзик” (1930) і новелу “Світання” (1934) – цікаві й доволі майстерні твори навіть з урахуванням присутнього в них ідеологічного “інгредієнта”. У першому з них головний персонаж – єврейський хлопчик Айзик, син бідного перукаря Рувима; з нього насміхаються (“Жидьонок капловухий!..”), його переслідують і цькують діти багатих батьків, передовсім поляків і євреїв (дія відбувається в Галичині, яка входила до Польщі). Хлопчик змалку працює, має добру душу, одного разу рятує свого найбільшого кривдника Франца, на що той відповідає жорстокістю, а ще Айзик “бачить сон-мрію” про життя дітей різних національностей у Радянському Союзі – мирне, дружне, захопливе, піонерське... Ще вартісніша в художньому плані новела “Світання”, де описано дореволюційні події. Герой, дванадцятилітній хлопчик Санько, чийого батька заслано в Сибір, а мати померла, здійснює маленький подвиг – на світанні чіпляє червоний прапор на найвищій заводській трубі, куди ніхто не може дістатися. Так Санько продовжує батькову лінію, допомагає революціонерам і сам стає свідомим борцем за нове життя. Нескладна сюжетна канва під пером письменника набуває ознак талановитого твору, в якому вельми майстерно, художньо переконливо відтворена передовсім психологія юного героя.

“Світання” – один із перших творів В. Чигирина, у якому так виразно означилися власне творчі, мистецькі можливості прозаїка, його вміння й

на “виробничій” тематиці витворити талановите художнє полотно. Цілком очевидно, що письменник поступово відходив від низькопробної “агіткової” прози, сміливіше довірявся власному талантові, попри не зовсім сприятливі, а точніше, зовсім несприятливі суспільні обставини. Залишаючись послідовним прихильником “нового життя”, В. Чигирин значно вдумливіше й художньо довершеніше прагне його відтворити. Людина селянського кореня, письменник після не надто вдалого “виробничо-міського” дебюту поступово повертає до своїх творів село, власне, сільську людину, сільську фактуру, котра, як виявилось, була природнішою, ближчою до Чигириногового творчого обдарування. А на поворотній “межі” можна поставити оповідання “Контрасти”. Написане 1930 року [див.: 14], воно мало стати своєрідним сигналом самому письменникові у виборі ним тематично-творчих пріоритетів: село чи місто? Сигналом, до якого В.Чигирин спочатку не прислухався, віддавши перевагу місту, “виробничій” темі. За задумом автора, у цьому оповіданні (додамо: і в низці інших творів) контрастують місто і село, “нове” і “старе” життя в різних його виявах, праця промислова і сільськогосподарська, комуна і одноосібники, світогляд “передовий” і “забобонний”, урешті-решт, навіть психологія однієї людини, як-от героя “Контрастів” Кирила Кравченка: “Якщо ви, читачу, дівчина, й випадково познайомилися з Кирилом Кравченком не лише з цього твору, а й у житті, то він, зустрівши вас, наприклад, у паркові, клубі металістів, так чемно уклониться, що ви ніяк собі не припустите, ніби це й є той самий Кирило, який років п’ять тому босоногим хлопчиськом ганяв за вівцями й коровами на розлогих Боровицьких степах. А що це дійсно так, ми вас переконаємо цим своїм твором” [14, 2]. “Міський” Кирило приїздить у рідну Боровицю, розмовляє з родичами, споглядає на сільський побут, “але Кирилові думки зовсім про інше. Він думає про те, як скоро забулося селянське життя. Адже степ, той самий степ, що на ньому все дитинство Кирилове пройшло, й він здається тепер зовсім інакшим...” [14, 2]. Та якщо герой оповідання волею автора робить такий вибір, то ми, аналізуючи твір і зіставляючи його з іншими текстами В. Чигирина “виробничої” тематики, мусимо констатувати, що сільська фактура (художні картини, людські типи) у “Контрастах” помітно “живіша”, соковитіша і в читабельному сенсі значно цікавіша. Варто завважити в цьому оповіданні й особливості оповідної манери, коли автор (оповідач) протягом усього твору веде цікавий і дотепний діалог із читачем, як це робили у своїх творах, скажімо, М. Хвильовий чи Остап Вишня...

Наступні твори Віталія Чигирина, найкращі з його доробку в художньому сенсі, написані “на тему села”. Ідеться про повість “Не вмирайте, діду!” (1935), оповідання “Доц” (1936) і роман “Квітень” (1936, публ. 1937). У повісті й оповіданні навіть героїня одна й та ж – сільська дівчина Василина Полюсюк (прототип – Василина Поліщук із Боровиці), яку обирають заступником, а потім і головою сільради. Однак не суспільна, не ідеологічна тенденція тут переважає, хоч автор не зрідка на ній акцентує увагу, а психологія героїні, вісімнадцятилітньої дівчини, недавньої батрачки, якій раптом довіряють відповідальну посаду. Саме в цій повісті В. Чигирин розкривається як тонкий і спостережливий митець-психолог, котрий ставить у центр художнього зображення не “посадову особу”, не “людину-функцію”, а конкретну живу людину з душею, зі звичайними людськими почуттями й бажаннями, тим паче – молоду дівчину, яка співає, танцює, кохає... Поруч із Василиною – такі ж тонко виписані характери її матері, брата Андрійка, діда Сили, подруги Пріськи, парубка Івана, до якого небайдужі й Василина, і Пріська... Письменник тут виявив добре вміння короткими штрихами точно схоплювати й відтворювати моментальний психологічний стан того чи того персонажа, зокрема, показав себе неабияким майстром психологічної деталі, тонкого гумору, влучного, соковитого слова-образу. Саме в цій повісті В. Чигирин чи не вперше так ясно

виявив свій талант пейзажиста й портретиста, зазвичай тісно пов'язуючи пейзажі чи портрети, стислі і влучні, із психологічними станами героїв: “День знову видався напрочуд гожий: вийшло сонце, випарило їдкий туман і швидко нагрівало землю. На зелених мочарах левади ще блищала роса, чорніли вогкістю древні стовбури многолітніх верб, а в повітрі вже де-не-де пролітало біле павутиння – бабине літо, – воно вигравало райдужними спектрами сонця й плавко осідало на кущі калини, купинясті мочари і яснозелені гілля верб. У дуплах товстих дерев заклопотано цвірінчали горобці. До того, що стояло праворуч, підлазила хитра кішка, вона залишала на росяній траві ледь помітний слід, ніжно плескала білим хвостом і беззвучно позіхала, випробовуючи мускули щелепів.

Василина в'язала пучки, й настрої у неї був рівний та прозорий, як година цього чудесного ранку. Хотілося співати й бавитися, як малій, дівчина і справді натхненно заспівала давню пісню про калину, може, ще співала цю пісню під цією ж калиною баба Мокрина, дідова Силина жінка, як була молодого й веселою?..” [15, 31]. Зрозуміло, “надзавданням” письменника в цій повісті було показати, як зі звичайної сільської дівчини, колишньої батрачки, за “нового життя” формується нова ж особистість, керівниця. Нова влада, отже, відкриває широкі шляхи всім, хто її підтримує, хто їй вірить. Треба сказати, що з таким “надзавданням” В. Чигирин упорався і, що важливо, упорався переважно художніми засобами. Ідеологеми у тканину твору потрапили, та вони не були визначальними й не надто руйнували художність, хіба що своєрідним відлунням тогочасного загальносуспільного психозу сприймається репліка Василюни “За це – розстрілювати треба!” [15, 49], кинута на адресу розкрадачів продуктів у патронаті. А крадії, звісно ж, куркульської породи... Репліка явно дисонансна щодо виписаної природи характеру героїні, доволі штучно накинута автором, як і ще деякі епізоди. Периферійно в повісті відлунували проблеми “міста і села” (“Город – то страшне діло,” – мовить мати Василюни [15, 50]), категорії національного, реалізованої, зокрема, через фольклорні мотиви, ту ж пейзажистику тощо. У повісті порівняно з ранішими творами досконаліша сюжетобудова, майстерніше оперування хронотопом. Назагал же повість “Не вмирайте, діду!” стала помітним творчим досягненням В. Чигирини, засвідчила його поступ у письменстві, здатність в атмосфері шаблонів і стереотипів написати художньо вартісний літературний текст.

Майже “деідеологізованим” вийшло у прозаїка оповідання “Дощ”, у якому з допомогою опанованого прийому контрастування (жаданий дощ у посуху і зовсім не бажаний у жнивну пору) автор висвітлює дві людські вдачі, два характери – уже знайомої нам Василюни й молодого вчительки біології Марусі Зіненко. І якщо на тлі розкішних грозових пейзажів внутрішня і зовнішня краса Василюни постає вельми гармонійно, то зовнішня краса Марусі явно дисонує з її егоїстичною натурою.

Навесні 1936 року Віталій Чигирин поставив завершальну крапку під романом “Квітень”, писаним у Чигирині й Києві. А навесні 1937-го цей твір вийшов окремою книжкою. Зовсім незадовго до трагічної загибелі митця. Невеликий – трохи більше півтора сторінок (європейського обсягу, сказали б нині), як, до речі, і низка популярних тоді й талановитих романів, скажімо, В. Підмогильного, М. Івченка, Ю. Шпола та ін., роман В. Чигирини називався в пору виходу серед кращих творів великоформатної прози [див.: 5, 5]. Щоправда, один із небагатьох дослідників творчості В. Чигирини Іван Зуб уписує цього письменника в дещо інший, але теж доволі поважний літературний контекст. “Як і твори Ю. Яновського, І. Микитенка, А. Головка, І. Ле, Олексі Десняка, І. Кириленка, К. Гордієнка, Г. Єпіка, П. Панча, Ю. Смолича, М. Трублаїні, О. Копиленка та багатьох інших письменників, – зазначає І. Зуб, – роман Віталія Чигирини відкривав свою, ще не освоєну літературою, частку життя народного...” [5, 6].

Знову ж, як і в інших творах, у романі “Квітень” присутня соціально-ідеологічна складова, та її, сказати б, питома вага в усьому тексті зовсім незначна, і в такій своїй кількості вона не тільки майже губиться в загальному контексті твору, а й виразніше означається як явно чужорідна сутність, така собі обов’язкова ритуальна річ. При цьому, звісно, маємо пам’ятати, що В. Чигирин таки ж, мабуть, вірив у нове, щасливе життя “в нашій квітучій країні”. Одначе фрази про “квітучу країну”, писані в пору, коли Україна ще не отямилась після страхітливого голодомору, про який письменник не міг не знати, у пору розгортання справжнього терору проти свого народу звучать як заклинання самого себе, як свідоме небажання бачити й реагувати на очевидне. Небажання, продиктоване, зокрема, й інстинктом самозбереження.

Але повернімося до роману “Квітень” і з’ясуймо, яку “свою, ще не освоєну літературою, частку життя народного” відкривав Віталій Чигирин.

Головний герой роману – сільський (автор не без умислу частіше пише “колгоспний”) лісник Євтихій Шукайвода із наддніпрянського села Добровиці (звісно ж, Боровиці) – натура глибока, тонка, вдумлива, закохана в життя, переповнена родинним щастям і незбагненими вітаїстичними силами (читаємо на перших сторінках: “– Красота! – широко потягнувся він (Євтихій. – В. П.) на порозі і радісно відчув, як гаряче переливається в його сильному тілі буйна кров, як молодо стигнуть м’язи в грудях, в руках, в усій істоті. Щастя плідного життя підкотилося йому під серце, заповнило голову, п’янило мозок...” [13, 19]). Зауважимо, що таких “ваплітянських” картин “вітаїзму-віталізму” в романі В. Чигирина, та і в деяких інших творах немало [див., напр.: 13, 20, 22, 57, 69, 74 та ін.], що спонукає дещо ширше глянути на цей нюанс. Переконаний “вуспівець”, Чигирин раптом (чи раптом?) виявляє у своїй творчості риси ваплітянської естетики, проголошувани свого часу Хвильовим і його побратимами. Тут якраз і доречно зауважити, що В. Чигирин глибоко шанував і цінував Миколу Хвильового як митця й людину. А свідчення цьому – у його, Чигирина, карній справі. Відкинувши на допитах і очних ставках усі звинувачення в “контрреволюційності” й под., молодий письменник щиро зізнався в одному: “У день самогубства Миколи Хвильового (13.05 1933 р.) він відправив до Харкова Івану Кириленку таку телеграму: “Разом із тобою ридасмо над могилою Хвильового” [7, 456]. Ця телеграма відіграла фатальну роль і для самого Чигирина. Ознаки віталістичного світобачення, котрі, за твердженнями науковців, усе ж корелюють із концепцією “романтики вітаїзму” (чи навпаки!) [6, 101 – 103], у прозі В. Чигирина доволі помітні і в тих же віталістичних (інколи навіть на межі “біологізму”) відчуттях героїв чи їхніх репліках, і особливо в поглибленому психологізмі художнього зображення абсолютної більшості сюжетних колізій роману, і в дивовижно майстерних пейзажних картинах, і навіть у самій назві твору. Цілком очевидно, що саме автор мовить устами Євтихія: “Я теж найбільше з усіх місяців люблю бруньчастий квітень... Квітень – це народження, квітень – молодість, розбурхання буйних сил природи, усього життя. Коли хочеш, квітень – це вся наша країна, соковита і бруньчата в своєму величному становленні, з рясними пагінками прекрасних і свіжих починань, що несуть омолодження древньому всесвітові, щастя людству...” [13, 177]. У цьому випадку навіть вторгнення соціологізму в семантику символіки не надто руйнує її вітаїстичне значення. Тут можна зробити й таке припущення: доволі виразно означений у романі “ваплітянський дискурс” цілком могли помітити і “служителі культу”, поставивши його одним із трагічних карбів на долі В. Чигирина.

...Повний могутніх життєвих сил Євтихій Шукайвода, залюблений у дружину, природу, зазнає страшного удару долі: трагічно гине шестилітній син Юрко. Від цієї події автор виводить лінію народження таланту. Прагнучи закарбувати не тільки в пам’яті дорогий образ сина, уночі Євтихій малює символічну картину

глибокої трагедійної семантики, яка йому наснилася й на якій є Євтихій син Юрко. Принагідно зауважимо, що роман “Квітень”, зображені в ньому колізії цілком можуть надатися для психоаналітичних інтерпретацій. Цей епізод – як своєрідна зав’язка сюжету, від якої розгортається подальша розповідь. Більшість із 18 розділів роману, порівняно невеликих і таких, що значно майстерніше, мотивованіше, ніж у попередніх творах В. Чигирин, “розривають” плин розповіді, становлять собою відносно завершені смислові епізоди в загальній сюжетній канві роману, складаючи класичний хронікальний сюжет. Водночас кілька розділів “порушують” означену лінійність, дещо ускладнюючи сюжет, але й надаючи необхідної подієвої й художньої глибини описуваним колізіям і твореним характерам. Ідеться, скажімо, про “ретро”-розділи: дитинство й отрочество Євтихія й Оксани, його майбутньої дружини, історія роду Шукайводів і роду Ліди Копиток, ретро-історія про шкільні роки Євтихія та його товариша Віктора, котрий став знаменитим письменником тощо. Сюди ж варто зарахувати й історію про захоплення партизанами в роки громадянської війни денікінський пароплав, на якому виявилось багато паперу й фарб, що й зумовило захоплення багатьох добровицьких селян малярством. Серед таких захоплених був і Євтихій. Але підліткова пристрасть до малярства поступово відійшла, і тільки велика трагедія воскресила в чоловікові згаслі здібності, котрі, зрештою, виявилися талантом.

В. Чигирин психологічно тонко й художньо переконливо творить історію народження таланту: і те, як по-людськи тяжко Євтихій водночас долає тяжке горе й відроджується; і те, як впливають на героя роману його взаємини з дружиною та мистецьки освіченою, грайливою й підступною Лідою Копиток; і те, як зримо відбувається усвідомлення й мужніння таланту обдарованого сільського самоука. Тут якраз не маємо наміру особливо акцентувати на соціально-ідеологічній підоснові “народження таланту”, як це спостерігається в раніших оцінках [див.: 5, 7 та ін.]. Навпаки, зауважимо, що непоодинокі педалювання письменником ідеологічних акцентів мають помітний “замовний” (чи “самозамовний”) відтінок, у загальній добротній художній тканині сприймаються доволі штучно й ту художню картину деформують. Хоч, очевидно, В. Чигирин щиро вірив у те, про що писав, зокрема й присутньо ідеологізоване. У те, наприклад, що наша радянська “квітуча дійсність” краща за американську, бо чого б тоді тікати з Америки синові діда Лаврентія Федору, добровичанинові родом (майже карикатурна картина повернення “добровицьких американців”) [13, 177 – 178]. Та й несприйняття Євтихієм “еротичного дискурсу” творинь Ліди Копиток описані ледь не декларативно. До речі, неодноразово явлений у романі еротизм виписаний письменником вельми тонко й майстерно.

“Квітень” багатий на вдалі описи різних картин і ситуацій, на чудові замальовки, у живописанні яких В. Чигирин почувався справжнім майстром, спостережливим і точним у слові. Натомість портретуванням героїв прозаїк не захоплювався, хіба вдавався до стислих і психологізованих портретних штрихів. Багато в романі внутрішніх роздумів головного героя, що теж психологізувало твір, надавало йому художньої рельєфності. Як і в раніших творах, у романі “Квітень” письменник користався елементами пригодництва, прийомами інтригування читача, сюжетним ходом чи таємничим “щось” зі сфери непоясненого (напр., пригода з вужем, сон і “таїна таланту”, фантазмагорія з “Пегасом”, Лідині ворожіння тощо). Нечасто, але вміло, дотепно користується В. Чигирин засобами комічного.

Роман не надто “заселений”. Власне, наскрізний і головний персонаж тут один – Євтихій Шукайвода. Йому й відповідна авторська увага. Але й інші персонажі постають доволі рельєфно, індивідуалізовано, впізнавано. Майстерно – внутрішньо й зовнішньо – виписані образи Оксани й Ліди, яким у концепції

роману відведена важлива роль. Дещо менше художнє “навантаження” лежить на образах голови села Сергія, народної майстрині Наталки Цаподой, “колись” Євтихієвого шкільного друга, а “тепер” відомого письменника Кирила Іваненка, учителя Немідного, тим паче кількох епізодичних персонажів. Герої “другого плану” в романі цікаві, та саме на них покладена більша чи менша, але помітна ідеологічна “місія”.

Фінал роману щасливий: на виставці майстрів народної творчості килим із Євтихієвим малюнком викликає загальне захоплення. На адресу твору Шукайводи лунають пафосні слова символічного (і в тому часі теж!) значення: “На килимі квітень, квітень в наших залах, квітень мистецтва великого народу, що переживає весну вільного життя!..” [13, 185].

Завершальні слова роману “Квітень” справді символічні, тільки що для Віталія Чигиринна символіка виявилася вельми трагічною. Як видно з карної справи, саме у квітні, 22 числа, “оперуповноважена секретно-політичного відділу УДБ НКВС УРСР Гольдман випродукувала за вказівкою свого начальства постанову, в якій Чигирин був звинувачений в приналежності до української націоналістично-фашистської терористичної організації...” [7, 456] і т. д., з відповідним розстрільним фіналом. Як мовилося вище, вирок виконали 15 липня 1937 року. Щоправда, за вже відомою традицією, з метою приховання масовості репресій у 1937 – 1938 роках комуні-більшовицьким режимом практикувалася дезінформація щодо репресованих. Так, у деяких довідкових джерелах натрапляємо на відомості, за якими Віталій Чигирин “помер 12 січня 1941 р.” [див.: 9, 642; 11, 739]. Однак документи засвідчують інше.

Рівно через двадцять літ стараннями передовсім О. Гончара і Ю. Смолича карну справу В. Чигиринна було переглянуто, вирок скасовано “за відсутністю складу злочину”. Письменника реабілітували посмертно. І в життєвому, й у творчому леті Віталій Чигирин так і лишився 29-літнім, молодим, тільки-тільки розбрунькованим, квітневим...

ЛІТЕРАТУРА

1. *Авангард* вітає товаришів письменників-бесемерівців // *Авангард*. – 1929. – №3. – С. 181.
2. *Гарт*. – 1930. – №9. – С. 174.
3. *Гарт*. – 1931. – №4. – С. 211.
4. *Дзюба І.* Пятьдесят лет спустя: Украинская литература 30-х годов – глазами 80-х // *Дружба народов*. – 1989. – №4. – С. 210 – 237.
5. *Зуб І.* Найдорожча ідея письменника (Віталій Чигирин і його роман “Квітень”): Передмова // *Чигирин В.* Квітень. – К., 1963. – С. 3 – 12.
6. *Кавун А.* “М’ятежні” романтики вітаїзму: проза ВАПЛІТЕ. – Черкаси, 2006. – 328 с.
7. *Мусієнко О.* Віталій Чигирин // ...*З порога смерті...*: Письменники України – жертви сталінських репресій. – К., 1991. – С. 455 – 457.
8. *Найчук М. В.* Чигирин. Фрагменти доби [Рецензія] // *Молодняк*. – 1934. – №1. – С. 117.
9. *Письменники* Радянської України. 1917 – 1987: Біобібліографічний довідник. – К., 1988. – 712 с.
10. *Токовенко М.* Моя зустріч з Віталієм Чигириним // *Гречанки плин, лелечий клекіт...*: Нариси. – Черкаси, 2007. – С. 168 – 176.
11. *Українські* письменника: Біобібліографічний словник: У 5 т. – К., 1965. – Т. 5. – 856 с.
12. *Чигирин В.* Записки хлопчика. Повість // *Червоний шлях*. – 1932. – №3. – С. 40 – 54.
13. *Чигирин В.* Квітень: Роман та оповідання. – К., 1963. – 232 с.
14. *Чигирин В.* Контрасти: Оповідання // *Зоря*. – 1930. – №9. – С. 2 – 4.
15. *Чигирин В.* Не вмирейте, діду! Повість // *Молодняк*. – 1935. – №11-12. – С. 15 – 53
16. *Чигирин В.* Пропозиція // *Зоря*. – 1931. – №5. – С. 7 – 9.
17. *Чигирин В.* Сонце: П’єса на 3 акти, 7 епізодів // *Червоний шлях*. – 1934. – №4. – С. 81 – 125.

Отримано 14.10.2008 р.

м. Черкаси